

2nd INTERNATIONAL RAHVA TECHNICAL AND SOCIAL RESEARCHES CONGRESS

2. ULUSLARARASI RAHVA TEKNİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

**DECEMBER 3-4, 2022
BİTLİS
PROCEEDING BOOK**

Editors

Assoc. Prof. Dr. Yusuf Çınar
Asst. Prof. Dr. Mehmet Çınar
Dr. İrfan Ökten
Lecturer Erol Gödur
Lecturer Burak Dereli
Lecturer Gökhan Altun
Lecturer Bilal Erkoç
Lecturer Soner Çelikdemir
Lecturer Kahraman Onur

Kongre İletişim

Kongre Sekreteri:

Erol Gödur

+90 434 222 00 96 - 9624

<http://rahva.beu.edu.tr/index.php/tr/kongre-anasayfa-3>
rahvakongresi@beu.edu.tr

2nd INTERNATIONAL RAHVA TECHNICAL AND SOCIAL RESEARCHES CONGRESS

Editors: Assoc. Prof. Dr. Yusuf Çınar, Asst. Prof. Dr. Mehmet Çınar, Dr. İrfan Ökten,
Lecturer Erol Gödür, Lecturer Burak Dereli, Lecturer Gökhan Altun,
Lecturer Bilal Erkoç, Lecturer Soner Çelikdemir, Lecturer Kahraman Onur

Publishing No.: 1469
ISBN: 978-625-398-267-6
E-ISBN: 978-625-398-266-9
Edition: 1st Edition, March 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

All rights of this edition belong to Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Without any written permission of this publishing house, all or a part of the book cannot be printed, published, reproduced or distributed electronically, mechanically or by photocopy.

Nobel Publishing group has been carrying out its national activities on a regular basis since 1984 and internationally since 2011. The book it publishes are present in the higher education catalogs at national and international level.

"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" is a Nobel Akademik Yayıncılık brand.

Executive Editor: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Publishing Coordinator: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Interior Designer: Furkan Mülâyim -furkan@nobelyayin.com-
Proofreader: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Cover Designer: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Visual Design Specialist: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Library Information Card

Çınar, Yusuf, Çınar, Mehmet, Ökten, İrfan., Gödür, Erol, Dereli, Burak, Altun, Gökhan., Erkoç, Bilal, Çelikdemir, Soner., Onur, Kahraman.

2nd International Rahva Technical and Social Researches Congress / Yusuf Çınar, Mehmet Çınar, İrfan Ökten, Erol Gödür, Burak Dereli, Gökhan Altun, Bilal Erkoç, Soner Çelikdemir, Kahraman Onur

1. Edition, VIII + 258 p., 16,5x24 cm. Includes references. No index.

ISBN: 978-625-398-267-6

E-ISBN: 978-625-398-266-9

1. Fen Bilimleri 2. Sosyal Bilimler 3. Mühendislik

General Distribution

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Address: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA

Phone: +90 312 278 50 77 - **Fax:** 0 312 278 21 65

Order: siparis@nobelyayin.com- **E-Sales:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Points of Delivery and Sales: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Printing and Binding: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519

Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kongre Bilim Kurulu

- Prof. Dr. Mustafa Atlı (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferit İzci (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayhan Yılmaz (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Sabir Rüstemli (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Aygün (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. İftikhar Malik (Bath Spa University)
Prof. Dr. Tiago Andre F. Lopes (Portucalense University)
Prof. Dr. Rasim Alosmanov (Baku State University)
Prof. Dr. Nuftaliev Sabukhi (Voronezh State University)
Prof. Dr. Nezir Akyeşilmen (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan Aydın (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Demirtaş (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Baha Vural Kök (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ebru Çubuk Demiralay (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Rita Ismaşlova (Kyrgyz Turkish Manas University)
Doç. Dr. Mustafa Özen (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Emin Deniz (Batman Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdem Karaca (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Güzide Pekcan Ertokuş (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Bakır Şengül (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Çakmak (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Yakup Şahin (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut Temel Özdemir (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Behçet Kocaman (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Zülfükar Aytaç Kışman (Fırat Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Emil Omurzak Uulu (Kyrgyz Turkish Manas University)
Dr. Öğr. Üyesi İhsan Tuğal (Muş Alparslan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abidin Çalışkan (Batman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömür Çimen (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Hark (Turgut Özal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Habip Uluçay (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent Hallaç (Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Berrin Gürler Akyüz (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arif Emre Sağsöz (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yıldırım (Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Dr. Nir Doms (Tel Aviv University)

Düzenleme Kurulu

Kongre Başkanı: Prof. Dr. Necmettin Elmastaş

Düzenleme Kurulu Başkanı: Doç. Dr. Yusuf Çınar

Düzenleme Kurulu:

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Çınar

Dr. İrfan Ökten

Öğr. Gör. Erol Gödür

Öğr. Gör. Burak Dereli

Öğr. Gör. Gökhan Altun

Öğr. Gör. Bilal Erkoç

Öğr. Gör. Soner Çelikdemir

Öğr. Gör. Kahraman Onur

Kongre Yazısı

Üniversitemiz Tatvan Meslek Yüksekokulu tarafından 2021 yılında birincisi düzenlenen “I. Uluslararası Rahva Teknik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi”nde Sosyal Bilimler, Fen ve Mühendislik Bilimleri kapsamında 17 farklı üniversiteden toplam 54 bildiri çevrim içi (online) olarak sunulmuştur.

Bu yıl ikincisini düzenlediğimiz “II. Uluslararası Rahva Teknik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi”nde Sosyal Bilimler, Fen ve Mühendislik Bilimleri kapsamında 19 farklı üniversiteden toplam 74 bildiri çevrim içi (online) sunulmuştur. Kongremize gelen 74 bildiriden 28’i Üniversite’miz dışından katılımcılar tarafından gönderilmiştir.

Seçilecek tam metin bildiriler, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, Rahva Teknik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi ile TR ULAKBİM dizininde taranan Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisinde yayınlanacaktır.

Kongremizde seçilecek tam metin bildirilerin yayınlanacağı Rahva Teknik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi uluslararası indekslerden olan INDEX COPERNICUS dizininde taranmaktadır.

Ayrıca kongremiz Bitlis Eren Üniversitesi BAP (Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü) tarafından da desteklenmektedir.

Kongremiz; doçentlik, akademik yükselme ve atama kriterlerini taşımaktadır.

ARAPÇAYI ZENGİNLEŞTİREN FAKTÖRLER BAĞLAMINDA YAPISAL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN INVESTIGATION ON STRUCTURAL FEATURES IN THE CONTEXT OF FACTORS THAT ENRICHED ARABIC

Nihat Tarı

ÖZET

Sami dil ailesinden biri olan Arapça, yeryüzünde yaşayan en eski dillerden biri olarak kabul edilmektedir. İslam öncesi dönemde savaş, istila, kuraklık gibi bazı olumsuzluklar nedeniyle devamlı yer değiştirmek zorunda kalan, çoğunlukla bedevi ve kabile şeklinde yaşayan bir topluluk tarafından konuşulmuştur. Böyle bir ortam, dilde onlarca lehçenin ve yüzbinlerce kelimenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen bütün Arapların anladığı ve ideal (el-‘Arabiyetu’l-fushâ) kabul ettikleri ortak bir lehçe de öteden beri var olagelmıştır. Nitekim Cahiliye döneminde kurulan Ukâz, Dûmetu’l-cendel, Zu’l-mecâz gibi panayırlarda kabilelerin bir araya gelmesi, ticari, kültürel ve sosyal yönlerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Söz konusu panayırlar, Arap kabilelerinin ticari ve sosyal ilişkilerinin gelişmesinde etkili olduğu gibi kendi şair ve hatiplerinin ortaya koydukları edebi ürünlerini bazı hakemler önünde sergilemelerine de vesile olmuştur. Bu tür faaliyetler, Arap dilinde ortak bir lehçenin gelişmesinde önemli bir rol oynamış ve dilin zenginleşmesinde etkin dış faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Arapçayı asıl zenginleştiren ve edebi yönden güzelleştiren dilin bizzat yapısında var olan iç faktörlerdir. Bunlar dilin yapısında elastik bir özellik kazandıran “iştikâk”, uzun kelime ve ifadelerden kısa ve öz kelime türetmeyi ifade eden “naht”, bir kelimenin birden fazla anlam ifade etmesine vesile olan “iştirak”, onlarca kelimenin aynı manayı ifade etmesi anlamına gelen “teraduf” ve yabancı kelimeyi kolayca dilin yapısına uygun bir hâle getirme şeklinde tanımlanabilecek “ta‘rîb” gibi hususlardır. Ayrıca bir kelimenin aldığı üç farklı hareke ile farklı anlamda kullanılması veya tümünün aynı anlamı ifade etmesi anlamına gelen “müselles”, bir kavram veya nesne için yeni kelime türetme anlamına gelen “tevlîd” gibi özellikler de Arapçanın yapısını zenginleştiren iç faktörler arasında sayılabilir. Bu çalışmada Arapçanın sözcük yapısını, anlam çeşitliliğini ve ifade biçimini zenginleştiren, edebî ve retorik yönünü güçlendiren dilin öne çıkan yapısal özellikleri örnekler üzerinden kısaca ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili ve Belagati, İç Faktörler, Dış Faktörler, Fıkhu’l-luga*

ABSTRACT

Such an environment has led to the emergence of tens of dialects and hundreds of thousands of words in the language. However, despite all the negativities, there has always been a common dialect that all Arabs understand and accept as an ideal (al-‘Arabiyyetu’l-fushā). As a matter of fact, the gathering of tribes in fairs such as ‘Ukāz, Dumetu’l-cendel and Zu’l-mecāz established in the Ignorance period played an important role in the development of their commercial, cultural and social aspects. The fairs in question were influential in the development of the commercial and social relations of the Arab tribes, as well as being instrumental in exhibiting the literary products of their poets and orators in front of some referees. Such activities played an important role in the development of a common dialect in the Arabic language and emerged as effective external factors in the enrichment of the language. However, what really enriches and beautifies Arabic in literary terms is the internal factors that exist in the structure of the language itself. These are “ishtiqaq”, which gives an elastic feature in the structure of the language, “naht”, which expresses the derivation of short and concise words from long words and expressions, “ishtirāk”, which means that a word has more than one meaning, and “terāduf”, which means dozens of words expressing the same meaning. and “ta’rīb”, which can be defined as easily adapting the foreign word to the structure of the language. In addition, "muthallath", which means that a word is used in different meanings with three different movements or all of them express the same meaning, and "tawlīd", which means deriving a new word for a concept or object, can be counted among the internal factors that enrich the structure of Arabic. In this study, the prominent structural features of the language, which enriches the vocabulary, meaning diversity and expression of Arabic, and strengthens its literary and rhetorical aspects, are briefly discussed through examples.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Internal Factors, External Factors, Philology

GİRİŞ

Dilin Tanımı

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran en önemli özellik konuşma yetisi anlamına gelen dildir. Dilin doğuşu, tarihi ve dillerin türeyişine dair farklı teoriler bulunmakla beraber dilin tanımı konusunda benzer görüşler ortaya konmuştur. Doğulu ve Batılı birçok dilbilimci, dili benzer şekilde tanımlamışlardır. Örneğin Arap dilbilimcilerinden İbn Cinnî (ö. 392/1001), “*Dil, her toplumun dilek ve arzularını, maksat ve gayelerini, düşüncelerini ifade ettikleri seslerden örülü bir konuşma düzenidir.*” (İbn Cinnî, 1952: 1/33) şeklinde dili tanımlayarak onun, sosyal yönüne dikkat çekmiştir. Bir diğer dilbilimci İsnvî (ö. 772/1370) ise dilin vazedilme yönünü vurgulayarak “*Dil, çeşitli anlamlar için belirlenmiş (ortaya konulmuş) lafızlardan ibarettir.*” Şeklinde tanımlamıştır. (Suyûtî, 1987: I, 7) Muharrem Ergin’in

yaptığı dil tanımlı kapsayıcı bir tanım olarak göze çarpmaktadır. Ona göre “*“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örölmüş ictimaî bir müessesedir.”* (Ergin, 2005: 7).

Dillerin Tasnifi

Günümüzde dilbilim çalışmalarında genel olarak diller, "yapıları" ve "kökenleri" olarak iki açıdan sınıflandırılmaktadır. Yapısı bakımından diller: 1-Yalınlayan (tek heceli /değişmeyen) diller, 2-Bükümlü (değişken) diller, 3-Bitişken (ekli) diller, şeklinde üç başlık altında incelenmektedir. Birinci gruba giren diller, değişken olmayan diller olarak nitelendirilebilir. Çince, Tibetçe, Vietnamca ve bütün Himalâya dilleri yalınlayan diller kapsamına girmektedir. Sami-Hami dilleri ve Hint-Avrupa dilleri, bükümlü diller içerisinde değerlendirilmektedir. Bu gruba girenler ise gövde bükümlü ve kök bükümlü olarak ikiye ayrılmaktadır. Hint-Avrupa dilleri gövde bükümlüyken Sami dilleri kök bükümlü olarak kabul edilmektedir. Arapça da bu grubun içinde yer almaktadır. Bitişken diller ise asıl köklerin başına veya sonuna aldıkları bazı eklerle anlamının değiştiği dillerdir. Aralarında Türkçe’nin de bulunduğu Macarca, Fince, Moğolca, Japonca gibi diller bitişken diller olarak kabul edilmektedir. Kökenleri açısından ise diller genel olarak Hint-Avrupa Dil Ailesi, Hâmî-Sâmî Dil Ailesi, Çin-Tibet Dil Ailesi, Ural-Altay Dil Ailesi ve Bantu Dil Ailesi şeklinde beşli bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır (Küçükkalay, 1969: 68-72; Ercilasun, 2004: 29-32).

Sami Dilleri ve Bazı Ortak Özellikleri

“Sâmîler” tabiri ilk kez, 1781 yılında Alman oryantalist August Ludwig Schlozer tarafından kullanılmıştır. Tarih boyunca Batı Asya ve Afrika’nın farklı coğrafyalarında medeniyetler kuran, dil ve tarih açısından benzer özelliklere sahip olan ve aynı soydan geldiği kabul edilen halklar için kullanır. Schlozer, Tevrat’ın onuncu babında Hz. Nuh’un tufanı ve onun oğulları Sam, Ham ve Yafes ile ilgili yer alan bilgilerden yola çıkarak böyle terim kullanmıştır. Aramca, Kenanca (Fenike-İbranice) Akkadça (Babil-Asurca), Eski Yemen dilleri, Habeşçe ve Arapça Sâmî dilleri kategorisinde yer almaktadır (Wolfensohn 1929: 1-3; Hamd, 2005: 70-75).

Sâmî dilleri, zamanla her ne kadar birbirinden farklılaşmışsa da hâlâ aralarında kelime ve gramer bakımından birçok ortak özellik bulunmaktadır. Örneğin şahıs zamirlerin söz konusu dillerde birbirine benzerliği dikkat çekicidir. Ayrıca gramer yapıları arasında da bazı benzerlikler olduğu ve aralarında azımsanmayacak kadar

pek çok ortak kelime de bulunduğu görülmektedir (Tur, 2009: 134). Söz konusu özelliklerin yanı sıra Sami dilleri arasındaki bazı ortak hususları kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

1-Sami dillerde kelime kökleri genelde üçlüdür.

2-Sami dillerde bütün harfler sessizdir.

3-Sami dillerde boğaz harfleri (أ-هـ-ح-خ-ع-غ) ve damak harfleri (ق-ط-ظ-ص-ض) yoğun olarak bulunmaktadır. Ancak (ض) harfi sadece Arapçada bulunmaktadır. Bundan dolayı Arapça için (لغة الضاد) “Dâd dili” denmiştir.

4-Sami dillerde isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere iki tür cümle bulunur. İsim cümlesinde özne başta yüklem sonrasında gelir. Fiil cümlesinde ise yüklem başta özne sonrasında yer alır.

5-Sami dillerde isimler ve sıfatlar eril ve dişil şeklinde ikiye ayrılır. Çoğu zaman kelimenin sonuna bir alamet eklenerek dişil olduğu gösterilir (Küçükkalay, 79-81).

ARAPÇAYI ZENGİNLEŞTİREN FAKTÖRLER

Dil, canlı bir varlıktır. Diğer canlılar gibi içinde bulunduğu yer, zaman ve kültürel yapıdan etkilenir. Siyasal, sosyal ve kültürel ortam değiştikçe dilde de birtakım değişimler söz konusu olur. Bu değişimler bazen dilin bizzat yapısında var olan iç faktörler sonucunda gerçekleşirken bazen de dilin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve kültürel gibi dış faktörlerle gerçekleşmektedir.

Dış Faktörler

Kabileler

Cahiliye döneminde Arap toplumu çoğunlukla kabile şeklinde ve bedevi bir yaşam tarzına sahipti. Her kabilenin kendine özgü bir lehçesi bulunmaktaydı. Bedevî bir hayat süren kabilelerden her biri, özel bir lehçeye, şiveye ve kelime hazinesine sahipti. Bu tür kabilelerde yabancı kelime yok denecek kadar azdı. Yerleşik bir hayata sahip olan Kureyş, Hazrec ve Evs gibi kabilelerin dilinde ise Şam, Yemen, İran vb. yerlerle kurdukları ticarî ilişkiler sonucunda bazı değişimler söz konusu olmuştu. Siyasî, ticarî ve kültürel ilişkiler sonucunda Arapçaya yeni kelimeler girmiştir. Dolayısıyla Arapların çok sayıda kabileye ve her kabilenin belli bir lehçeye sahip oluşu, Arapçanın zenginleşmesini sağlayan dış faktörlerin başında yer almaktadır. Nitekim Arapçanın kelime hazinesinin zenginliği, İslam’ın ilk döne-

minde dilcilerin kabileleri tek tek gezerek dil malzemesini derlemesine dayanmaktadır. Zira bir kabilede bir nesne için belli bir kelime kullanılırken başka bir kabilede aynı şey için başka bir kelime kullanılmaktaydı. Örneğin aslan için üç yüzün üzerinde kelime kullanılmıştır. Dolayısıyla Arap toplumunun kabile şeklinde yaşamış olması, kelime hazinesinin zenginleşmesini, çeşitliliğine büyük katkı sağlamıştır (Hanîş, 2014: 60-63).

Panayırlar

Arapçanın gelişiminde ve zenginleşmesinde büyük payı olan bir diğer dış faktör Cahiliye döneminde kurulan panayırlardır. Cahiliye döneminde çeşitli kabilelerden oluşan Arap toplumu, ticari, siyasi ve kültürel faaliyetlerini yılın belli ay ve günlerinde kurulan ve çoğu zaman iki-üç hafta devam eden panayırlarda gerçekleştiriyordu. Kabileler arası savaşların had safhada olduğu bir dönemde, Araplar arası kurulan panayırlar, dil ve ekonomik birliğin sağlanmasında büyük rol oynamıştır. Söz konusu panayırlar, hemen hemen her ayda Arap Yarımadası'nın bir bölgesinde kuruluyor ve bütün kabilelerden kendilerine yüksek katılım gerçekleştiriyordu. Panayırlar, sadece Arap bölgelerinden değil İran, Hindistan, Çin v.s. dış ülkelerden gelen birçok tüccarı da kendilerine çekmekteydiler (Yılmaz, 1997: 335).

Dûmetü'l Cendel, Muşakkar, Suhâr, Debâ, Şihr, Aden, San'a, Râbiye, Ukâz, Zülmecaz, Natât, Hacr gibi meşhur ve büyük panayırlar, insanların kaynaşmasını sağlayıp, diller ve lehçeler arası alışverişi kolaylaştırıyordu. Panayırlar bugünkü ifadeyle dili koruyan ve yeni edebi mahsullerin çıkmasına kapı açan ve edebiyatın gelişmesine öncülük eden edebi merkezler olarak görülebilir. Toplanmanın asıl amacının alışveriş olmasına karşın, aynı zamanda bir bakıma edebi kongre merkezleri olarak da kullanılmışlardır. Sonuç olarak Câhiliyye ve İslâmî dönemde kurulan Arap panayırları, lehçe birliği başta olmak üzere, Klâsik Arapçanın oluşmasında; o dönemlere ait pek çok edebî mahsullerin bize kadar gelmesinde önemli roller üstlenmiş ve oynamışlardır (Yılmaz, 1997: 335)

Siyaset

Siyaset, bireylerin sosyal yaşamlarının bir gereği olarak tezahür eder. Toplumla iletişim kurulması, halkın belli bir görüş etrafında toplanması ve yönetilebilmesi için devamlı etkileyici bir dile ihtiyaç duyulur. Siyaset alanında kullanılan dil, toplumda hâkim olan yönetim şeklinin değişmesiyle devamlı değişir. Örneğin demokratik bir yönetim biçimi ile yönetilen ile sosyalizm, komünizm gibi başka bir yönetim biçimiyle yönetilen halka yönelik kullanılan dil birbirinden farklı olur. Keza yönetime talip olan her siyasetçinin bilgi birikimi, tecrübesi ve toplumu tanı-

ma gibi bazı özellikleri nedeniyle dilde farklılık ortaya çıkar. Özellikle siyasi seçim dönemlerinde her siyasetçi, toplumu ikna etmek, kendi tarafına çekmek için dilin etkileyici bütün yönlerinden yararlanmaya çalışır. Yıllar, aylar ve hatta bazen haftalar sonra siyasilerin kullandıkları üslup değişmekte, yeni siyasi kavramlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla siyasetin, dilin gelişmesi konusunda önemli bir etki ve katkıya sahip olduğu görülmektedir (Hanîş, 2014: 60-63).

Ekonomi

Yukarıda belirtildiği gibi dil, hayatın her alanında kendini göstermektedir. Dil, bireyler ve toplumlar arasındaki bağı ve iletişimi sağlayan en önemli araçtır. Hayatın her alanında yaşanan gelişmeler, kaydedilen ilerlemeler paralel olarak dilin de benzer şekilde ilerlemesine vesile olmaktadır. Medeniyetlerin değişmesi, ekonomik ve kültürel anlamda yaşanan değişimler, dilde yeni kavramların ve terimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nitekim ilkel ve basit bir hayat yaşayan eski toplumlar ile günümüzde ekonomik yönden daha ileride olan toplumlar arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılık kendisini dilde de açıkça göstermektedir. Zira ekonomik gelişmeler beraberinde toplumun kültürel açıdan ilerlemesini ve dolayısıyla dilin de gelişmesini sağlamaktadır. Özellikle sanayi devrimiyle yeni cihazlar, iletişim ve ulaşım araçları icat edilmiştir. Yine günümüzde teknoloji alanında yaşanan büyük gelişmeler bilgisayar, akıllı cihazlar, insansız hava araçları, uzay araçları gibi binlerce elektrik ve elektronik cihazların icat edilmesine vesile olmuştur. Bu da her cihaz ve cihazda kullanılan yazılım ve donanım için ayrı ayrı kavramlar ve terimlerin kullanılmasına neden olmuştur (Hanîş, 2014: 60-63).

Din

Dinler, toplum üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu gibi dilin gelişmesine de büyük bir etkiye sahiptir. Zira her din, toplum için farklı bir inanç alanı ve yaşam stilini sunmakta, toplumun sosyal yaşamında farklı yasalar ve kurallar getirmektedir. Örneğin vahye dayalı semavi bir dinin kullandığı kavramlar ile beşerî sayılan dinlerin kavramları, ritüelleri birbirinden oldukça farklı olmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan her yeni din, yeni kavramları beraberinde getirmiştir. Örneğin İslam'ın gelişiyile "mumin (inanan), salat (namaz), zekât, savm (oruç) gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Özellikle Kur'an-ı Kerim ve hadisler etrafında meydana gelen tefsir, akaid, kelam, fıkıh vb. dini ilimler, devasa bir dini literatürün oluşmasına ve söz konusu literatürde on binlerce dini kaynaklı yeni terimler ve kavramların oluşmasına vesile olmuştur (Hanîş, 2014: 60-63).

İç Faktörler

Yukarıda kısaca temas edilen dış faktörlerin yanı sıra bizzat dilin özünden kaynaklanan bazı iç faktörler de bulunmakta ve Arapçanın gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Söz konusu faktörler, Arapçanın kelime açısından zenginleşmesinde, üslup biçiminin çeşitlenmesinde ve özellikle dilin esnek bir yapıya kavuşmasında büyük bir etkiye sahiptir. Bunlar, aşağıdaki başlıklarda örnekler eşliğinde izah edilecektir.

İştikâk

İştikâk (اشتقاق) sözcüğü, sözlükte şakka (شق) kökünden türetilmiş bir masdar olup “ayrılmak, yarılmak, ikiye bölünmek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı ise “*aralarında lafız ve anlam ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin diğerinden alınması ve türetilmesi*” anlamını ifade etmektedir (Cürcânî, 1983: 27).

İştikâk, Arapçanın gelişmesinde rol oynayan en büyük faktördür. Zira iştikâk ile söz varlığı güçlenmekte ve kelime hazinesi çoğalmaktadır. Arapçanın kök bükümlü bir dil olması hasebiyle bir sözcükten onlarca sözcük türetmek mümkündür. Bu da çoğu zaman “iştikâk” yöntemiyle yapılmaktadır.

İştikâkın üç çeşidi bulunmaktadır. Bunlar el-İştikâku’s-sagîr (الاشتقاق الصغير), iştikâku’l-kebir (الاشتقاق الكبير) ve İştikâku’l-ekber (الاشتقاق الأكبر) şeklindedir.

a-el-İştikâku’s-sagîr, küçük iştikâk demektir. Buna el-iştikâku’l-âmm (genel iştikak) da denir. Bu tür iştikâkte türeyen (المشتق) ve kendisinden türetilen (المشتق منه) arasında lafız, anlam ve harf tertibi açısından bir uygunluk bulunmalıdır. Örneğin “ع-ل-م” kökünden türeyen bütün kelimelerde “bilmek, bir şeyi idrak etmek” anlamı bulunmaktadır. Nitekim bu kökten gelen غلام (bilgin, çok bilen), علوم (ilimler), علماء/عالمون/أعلام (alimler), علامة (alamet) gibi kelimelerde “bilgi” anlamı bulunmaktadır. Bu tür iştikak daha çok masdardan ism-i fâil, ism-i meful, fiil-i mazi, fiil muzari gibi kelimeleri türetmek anlamına gelen emsile-i muhtelifede ortaya çıkmaktadır (Küçükkalay, 2021: 224).

b-el-İştikâku’l-kebir, büyük iştikak anlamına gelmektedir. Bu iştikak türünde türeyen ve kendisinden türetilen kelimeler arasında lafız ve anlam açısından uygunluk bulunmakla beraber harf tertibinde farklılık bulunmaktadır. Örneğin “çekmek” anlamına gelen جذب kelimesinin جذب kelimesinden türetilmesi gibi. Bu iştikak, aynı kök harflere sahip kelimelerin aynı anlamı veya yakın anlamı ifade ettiği iddiasına dayanmaktadır. Örneğin “س-ل-م” kök harflerine sahip مس, لمس, مسل kelimelerinde “yakınlık” ve “yumuşaklık” anlamı bulunmaktadır. Yine kök harflerinde “-ر-

”ك-ب” harfleri bulunan كرب, بكرب, بكر, برك, ركب kelimelerinde “meşakkete, çaba ve gayret sarfetmeye” delalet etmektedir (Küçükcalay, 2021: 225).

c-el-İştikâku’l-ekber, en büyük isticak demektir. Türeyen ve kendisinden türetilen arasında anlam açısından uyum olmakla beraber lafızlarda sadece mahreç açısından uyumun bulunmasıdır. Örneğin نَعَقَ (karga öttü, koyun meledi) ve نَهَقَ (eşek anırdı) sözcüklerinin aynı’l-fiilleri (orta harfleri) mahreç açısından birbiriyle uyumludur. Zira ikisi de boğazdan çıkan harflerdir (Küçükcalay, 2021: 227)

Naht

Naht (نحت) sözcüğü sözlükte “yontmak, düzeltmek, kesmek, sivriltilmek, yaymak” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak “iki kelime ya da bir cümlelerin harflerinden, kelimelerin veya cümlelerin taşıdığı anlamı ifade eden tek bir kelime oluşturma” anlamına gelmektedir (Mübarek, 1981: 148-149). İştikâkın bir türü olması nedeniyle “naht” olgusuna el-isticâku’l-kubbâr da denmiştir. Nahtın 6 türü bulunmaktadır. Bunlar fiil nahti, sıfat nahti, isim nahti, nisbet nahti, tahfif nahti ve harf (edat) nahtıdır.

a-Fiilin naht: Bir fiilin bir cümlelerin tüm anlamını ifade edecek şekilde oluşturulmasıdır. Örneğin بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قال, fiili, “Bismillahirrahmanirrahim dedi/Besmele çekti” cümlesinin kısaltılmış hâlidir. Yine قَالَ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ, fiili, “La havle ve la kuvvet illa billah dedi” cümlesini ifade etmektedir.

b-Sıfat nahti: Naht edilen kelimenin iki sıfat anlamını bir kelimeyle ifade etmesine dayanmaktadır. Örneğin “semiz ve güçlü” anlamına gelen ضَبَطْرُ kelimesi, ضَبَطْرُ “güçlü” ve ضَبْرُ “semiz” kelimelerinden oluşmuştur.

c-İsim nahti: İki isimle ifade edilen anlamın bir isimle ifade edilmesine dayanmaktadır. Örneğin “sert kaya” anlamına gelen جَلْمُودُ kelimesi, “sert, buz” gibi anlamlara gelen جَلْدُ ve جَمْدُ kelimelerinden oluşturulmuştur.

d-Nisbet nahti: Bir kişi veya eşyanın iki farklı yere nisbet edilmesi için oluşturulan naht türüdür. Örneğin طَبْرَخَزِي kelimesi ile bir şeyin veya kişinin طَبْرِسْتَان “Taberistan” ve خَوَازِم “Harizm”e nisbetini ifade eder. Yani hem Taberistan hem Harizmlidir anlamına gelmektedir.

e-Tahfif nahti: İki kelimedden bazı harflerin hafzedilerek bir kelimenin oluşturulmasıdır. Daha çok isim tamlamasında ortaya çıkar. Örneğin بُلْخَارِثُ, بُلْخَزَرَجُ kelimeleri, بُلْخَارِثُ “Anber oğulları”, بُلْخَزَرَجُ “Haris oğulları” ve بُلْخَزَرَجُ “Hazrec oğulları” anlamına gelmektedir.

f-Harf nahti: Bir harfın (edatın) birden fazla harften meydana geldiği iddiasına dayanan naht türüdür. Örneğin **أَنَّ** edatının **أَنَّ** edatlarından naht yoluyla türetildiği ifade edilmiştir (Küçükkalay, 2021:160-161)

Klasik ve modern dilcilerin naht konusunu şekillerde el almışlardır. Klasik kaynaklarda “naht” konusu daha çok Arapçada var olan bir dil olgusunun izahı şeklindedir. Ancak modern dilciler, bu olgunun kelime türetmede bir kıyas olarak ele alınıp alınamayacağı hususunu tartışmışlardır. Nitekim Subhî es-Sâlih, naht olgusunun önceki Araplar tarafından çok az bilindiğini, zira iştikakın kelime türetmede yeterli olduğunu, var olan az miktardaki menhût kelimelerin ise iştikakın kurallarını ortadan kaldırmadığını ifade etmiştir. (Salih, 1960: 243-245).

Günümüzde bilimin birçok alanda ilerlemesi her ilim dalında onlarca alt dalın oluşması yüzlerce terimin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Her ne kadar iştikâk olgusu terim oluşturmada öncelikli olsa da bazen yetersiz olabilmekte veya “naht” yöntemiyle kelime oluşturulmanın daha kolay olabilmektedir.

İştirak

İştirâk (اشتراك), sözlükte “ortak olmak, katılmak, paylaşmak” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “bir sözcüğün birden fazla anlamda kullanılması” demektir. Bu özellikte olan kelimeye ise “müşterek” (مُشْتَرَك) denir. Türkçe gramerde buna karşılık “sesteş” ifadesi kullanılmaktadır. Örneğin **عَيْن** sözcüğü, “göz, çeşme, şehir, aile efradı, casus, altın, kişi” gibi yaklaşık otuz beş farklı anlamda kullanılmaktadır (Durmuş, 2006).

Arapçanın anlam yönünü zenginleştiren iştirâk olgusunu, İbn Dürüstveyhi, Se’âlibî, Ebherî ve Belhî dışında bütün dilciler ve fıkıhçılar kabul etmişlerdir (Küçükkalay, 2021: 161)

Müşterek sözcüklerin nasıl oluştuğu kesin olarak bilinmemekle beraber bu konuda bazı gerekçeler öne sürülmüştür. Bunları kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

a-Arapların yoğun olarak kabile şeklinde yaşamaları ve her kabilenin belli bir kelimeye farklı anlamlar yüklemeleri.

b- Bir kelimenin iki ayrı anlam için ortak olarak vaz’ edildikten sonra aralarındaki ortak mananın zamanla unutulması.

c-Bir kelimenin asli manası dışında mecaz olarak başka bir manada kullanıldıktan sonra zamanla mecaz mananın hakikat zannedilmesi.

d-Bir kelimenin asıl manasından çıkıp ıstılâhî bir manada kullanılması (Küçükkalay, 2021: 163-164)

Terâdüf

Arapçanın zenginleşmesini ve gelişimini sağlayan Terâdüf (ترادف) kelimesi sözlükte “iki şeyin peş peşe gelmesi, birbirini izlemek, bir kişinin terkesine geçmek” gibi anlamlara gelmektedir. İstilah olarak “*iki veya daha fazla kelimenin aynı anlamda kullanılmasıdır*”. Bu şekilde kullanılan kelimeye ise “müterâdif” (مترادف) denir. Her dilde var olan terâdüf olgusu, Türkçe gramerinde eş anlamlı olarak isimlendirilmektedir.

Terâdüfün ortaya çıkış nedeni tam olarak bilinmese de Arap kabilelerinin bir eşyayı farklı isimlendirmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca bir kelimenin zamanla unutulup onun yerine başka bir kelimenin tercih edilmesi, ilk vazedilen kelimenin telaffuzunun ağır olması ve bunun yerine daha hafif bir kelimenin seçilmesi, şiir ve nesirde tefennün yapma arzusu gibi gerekçeler ileri sürülebilir. Araplar bal için 80, aslan için 350, yılan için 200, köpek için 70, kuyu için 88, dişi deve için 255, erkek deve için ise 900’e yakın teradüf kullanmışlardır (Küçükkalay, 2021: 2017-208)

Çoğu dilci teradüf olgusuna kabul etmekle beraber buna karşı çıkanlar da olmuştur. Bunlardan İbnü’l-A’râbî, Se’âlibî ve İbn Fâris gibi bazı âlimler; “müterâdif olarak bilinen kelimelerin hiçbirinin diğeri ile aynı manada olmadığı” görüşünü benimseyerek gerçek anlamda bir terâdüfün olmadığını, müterâdif kabul edilen kelimeler arasında nüansların bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, “oturmak” anlamına gelen جَلَسَ ve قَعَدَ kelimeleri arasında ince bir fark vardır. Çünkü قَعَد kelimesi ile ayakta duran kişinin oturması, جَلَس kelimesiyle ise yatan kişinin oturma pozisyonuna geçmesi anlamı kastedilmektedir (Polat, 2014: 1808)

Terâdüfün inkâr edenlerin ileri sürdükleri gerekçeler ilk bakışta makul görünse de bunu tüm müteradif kelimelere teşmil etmek çok zordur. Zira onlarca müteradif kelimenin aralarındaki ince farkları tespit etmek hiç de kolay değildir. Ayrıca Arapların konuşurken müteradif kelimelerin ince farklarını dikkate aldıklarını söylemek de ispatı zor bir iddianın ötesine geçemez. Dolayısıyla diğer pek çok dilde müteradif (eş anlamlı) bulunduğu gibi Arapçada da bulunmaktadır.

Tezâd

Tezâd (تضاد) kelimesi sözlükte “birbirine zıt olma, çelişme, aleyhinde olma” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak Suyûtî, bu kavramı şöyle tanımlar: “*lafzında ittifak edildiği halde, manasında ihtilaf edilen kelimelerdir*” (Suyûtî, 1987: I, 318). Yani bir kelimenin iki zıt anlamda kullanılmasıdır.

Ezdâd (أضداد) kelimesi ise zıt (ضدّ) kelimesinin çoğulu olup “karşıt”, “ters” anlamına gelir. Ezdâdın Arap dilinde nasıl çıktığı hususu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kabilelerin lehçe farklılıkları sebebiyle böyle bir durumun olabileceği tahmin edilmektedir. Ayrıca zamanla kelimelerde meydana gelen değişiklik, bir kelimenin iki farklı kökten türetilme ihtimali de ezdâdın çıkış nedeni olarak ileri sürülebilir. Ancak مغارة kelimesinin “çöl” anlamında, بصير kelimesinin ise “kör” anlamında kullanılması gibi bazı kullanımların da ezdâd kapsamında değerlendirilmemelidir. Zira bu tür kullanımlar iyimserliğin ve tefâülün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Küçükkalay, 2021: 171).

İbn Deresteveyh gibi birkaç dilcinin dışında ezdâd olgusu bütün dilciler tarafından kabul edilmiş ve sadece ezdâd kelimeleri içeren onlarca eser telif edilmiştir.

Ezdâd kelimeler için bazı örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

a-الأزّر: Kuvvet, zaaf; b-البهء: Akıllı, ahmak; c-الزاهق: Zayıf, şişman; d-الشجاع: Kuvvetli, zayıf; e-الطرب: Keder, sevinç; f-القسيم: Yeni, eski; g-الصنوبر: Sıcak rüzgâr, soğuk rüzgâr; h-القسط: Adalet, zulüm; i-الإخفاء: Gizlemek, açıklamak; j-الغريم: Alacaklı, borçlu

Mecâz

Arap dilini geliştiren en önemli iç faktörlerden biri de Arap dilinde çok yaygın olarak kullanılan mecazdır. Mecâz (مجاز) kelimesi, sözlükte “yol, geçit, meslek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “*bir kelimenin belli bir münasebetten dolayı –hakiki manasının kastedilmesine engel teşkil edecek bir karinenin bulunması şartıyla– vaz’ edildiği manasının dışında kullanılmasıdır*” (Cürcânî, 1983: 257).

Mecâz her dilde bulunan bir olgudur. Lafzın ilk akla gelen veya karînesiz anlaşılan anlamı hakikat, karîne ve aklî çıkarım yoluyla anlaşılabilen anlamı ise mecazdır. Hakikat anlamı ifade eden kelimenin dilde ağırlık meydana getirmesi, hakiki mananın nezaket kurallarına aykırı olması, mecâz anlamın daha meşhur oluşu, mecâz anlam ile daha belîg bir ifadenin ortaya çıkışı gibi bazı nedenler,

mecâz kullanımının yaygınlaşmasına vesile olmuş olabilir. Mecaz anlatım söze güzellik, derinlik ve canlılık katar, etkileyici ve güçlü bir özellik kazandırır.

İbn Cinnî, hakikatten mecaza üç sebepten dolayı geçilebileceğini ifade etmektedir. Bunlar

“anlam zenginliği” (الإتساع), “vurgu” (التأكيد) ve “benzetme” (التشبيه)dir. Ona göre, Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) bir at için kullandığı بحر kelimesinde her üç husus da bulunmaktadır (İbn Cinnî, 1952: II, 444).

Mecâz, lügavî ve aklî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mecâz kelimenin bizzat kendisinde meydana geliyorsa lügavî, isnâda gerçekleşiyorsa aklî mecaz söz konusu olur. Lügavî mecaz da mecaz-ı mürsel ve istiâre olmak üzere ikiye ayrılır. Lügavî mecazda alaka teşbih ise istiâre, değilse mecaz-ı mürsel olur.

Kinaye

Arapçanın gelişimine katkıda bulunan bir diğer husus kinayedir. Kinâye (الكناية) sözcüğü sözlükte “bir şeyi gizlemek, açıkça söylememek” anlamına gelmektedir. Terim anlamıyla ““Gerçek mânâyı düşünmeye engel olacak bir karîne bulunmak şartıyla, bir sözü gerçek mânâsına da gelebilmek üzere, onun dışında kullanmak sanatıdır.” (Bilgegil, 1980: 175).

Kinayeyi mecazdan ayıran en önemli fark, kinayede gerçek ve mecaz anlamın bir arada kullanılması ve gerçek anlamın kastedilmediğini gösteren bir karinenin bulunmamasıdır. Aralarındaki bir diğer fark ise “kinayede söz içinde geçen lâzımdan geçmeyen melzûma, mecazda ise melzûmdan lâzıma geçiş yapılmasıdır.” Yani kinayede söylenen sözden hareketle kastedilen mecaz anlama ulaşıldığı hâlde, mecazda söylenen sözden uzaklaşarak mecaz anlama ulaşılıyor. Örneğin “الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ” (İyi) Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların emin olduğu kişidir.” hadisinde zikredilen لسان (dil) ve يد (el) kelimeleriyle gerçek anlam kast edilmemesine rağmen gerçek anlamda kullanıldığı takdirde yanlış bir anlam ortaya çıkmış olmaz. Zira hadiste لسان ile “yalan, dedikodu, gıybet, iftira, kötü söz” gibi anlamlar kastedilmiş, يد kelimesiyle de “hırsızlık yapmak, insanlara zarar vermek, güç ve nüfuzunu kötüye kullanmak” gibi anlamlar kastedilmiştir. Bununla beraber لسان ve يد kelimeleri gerçek anlamları kastedilse bile yanlış bir anlam ortaya çıkmayacaktır.

Kinayeli anlatımın birçok amacı vardır. Övmek, yermek, incelik göstermek, kibar olmak, kabalığı bertaraf etmek, hafif yollu istihza etmek, şaka yapmak, eğlenmek, sitem etmek vb. amaçlarla kinayeye başvurulur (Karataş, 2015: 225)

Ta‘rīb

Arap dilinin gelişimini sağlayan bir diğer faktör, ta‘rīb (التعريب) kelimesi sözlükte تفعیل (tef‘il) kalıbında masdar olup “bir şeyi izah etmek, atın ayağındaki tüyleri temizlemek, Arapça öğretmek” gibi anlamlara gelir (Zebidi, 2003: II, 218) Terim olarak “*Arapçaya giren yabancı kelimelerin bu dilin kalıplarına ve fonetik kurallarına uydurulması, yabancı bir eserin Arapçaya tercüme edilmesi, aslen Arap olmayan bir kimse veya toplumun Araplaştırılması, uzun süre yabancı egemenliğinde kaldıktan sonra bağımsızlıklarına kavuşan Arap ülkelerinde resmî dilin Araplaştırılması, modern dönemde ortaya çıkan bilim ve teknoloji terimlerine Arapça karşılıklar bulunması*” gibi anlamlar ifade eder (Karaaslan, 2011).

Tarih boyunca Arapların, başka milletlerle siyâsal, ekonomik ve kültürel bazı ilişkileri olmuş ve birçok yönden etkileşimleri olmuştur. Bu etkileşimler aynı zamanda diller arasında da gerçekleşmiştir. Her dilde olduğu gibi Arapçada da yabancı dillerden gelen kelimeler, bu dilin temel özelliklerine göre birtakım değişikliklere uğramış ve ancak bundan sonra bu dilin unsurlarından biri hâline gelmiştir. Söz konusu değişiklikler sonucunda “mu‘arrab” (المُعَرَّب), “müvelled” (المُوَلَّد) ve “dahîl” (الدَّخِيل) şeklinde kelimeler ortaya çıkmıştır. Arapçanın gramer ve ses yapısına uyum sağlayarak Araplaştırılmış kelimelere “mu‘arrab”, Arapçaya girdikten Arapçalaştığı hâlde kendisinde yabancılık eseri kalan kelimelere “dahîl” ve Arapça köklerden türemiş olan kelimelere ise “müvelled” denir. Bununla beraber dahîl, muarreb ve müvelled ifadeleri eş anlamlı olarak da kullanılmıştır (Usta, 2013: 947; Karaaslan, 2011).

Tarih boyunca yapılan ta‘rīb çalışmaları, Arapçanın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Zira dillerin etkileşimini, kelime alışverişini neredeyse engellemek imkânsızdır. Önemli olan bir dile giren kelimeleri dilin özünü bozmadan, kurallarına uygun bir şekilde dönüştürmektedir. Modern dönemde de Arap ülkelerinde ta‘rīb çalışmaları yoğun bir şekilde sürdürülmektedir. Özellikle bilim, teknoloji ve sanat alanlarındaki gelişmelere bağlı olarak Batı’da üretilen kelime ve terimlere karşılık bulmak için Arap dünyasında birçok kurum ve kuruluş tesis edilmiştir. Bu kuruluşlar genellikle “Mecme‘u’l-lugati’l-‘Arabiyyi” (Arap Dil Akademisi) şeklinde isimlerle kurulmuş ve hemen her Arap ülkesinde bulunmaktadır.

İbdâl

İbdâl (إبدال) kelimesi sözlükte “değiştirmek, bir şeyin yerine başka bir şeyi koymak” anlamına gelir. Terim olarak “*sözcükteki bir harf, başka bir harf ile değiştirmek*” anlamına gelmektedir. İletli *harflerin* (vâv: و, yâ: ي, elif: ا) birbiriyle *değişim için daha çok “kalb” (القلب) tabiri kullanılmıştır* (Küçükcalay, 2021: 182)

İbdal harfeleri, يوم جد طاه زل ifadesinde geçen 14 harftir. Bazı dilciler, sad (ص) harfî yerine sîn (س) harfini kabul ederek يوم استتجد طال şeklinde bir ifadede toplamışlardır. Bazı dilciler ise bu sayıyı 21’e kadar çıkararak ibdal harflerini لجد صرف شكس أمن طي ثوب عزته şeklinde bir ifadede toplamışlardır.

İbdâl Arapça kelimelerin türetilişi, dönüşümü ve esneklik kazanmasına büyük katkı sağlamıştır. Dolayısıyla Arapçanın gelişimi ve kelime çeşitliliğine önemli etkisi olmuştur.

Müselles

Müselles (المُتَلَثِّ) kelimesi, sözlükte ثَلَاثَة (üç) kökünden türetilen tef’îl (تَفْعِيل) kalıbından ism-i mef’ûl olup “üçlenmiş, üçlü, üçgen, üç köşeli, üçte biri kalan yemek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “*Aynı harf, vezin ve tertibe sahip olmakla beraber ilk veya orta harfinin üç hareke alarak üç farklı anlamda kullanılan ya da üç hareke aldığı halde aynı anlamda kullanılan kelime*” şeklinde bir anlam ifade etmektedir (Batalyevsî, 1981: I, 298).

Verilen tanımdan anlaşılacağı üzere müselles kelimeler, kök harfleri ve tertibi aynı olup irap harekesi dışında üç farklı okunuş biçimi olan kelimelerdir. Bu fonetik farklılık bazı kelimelerde anlam değişikliğine neden olsa de bazılarında herhangi bir değişikliğe yol açmaz (Tarı, 2017: 443). Örneğin “bir yerde kalmak” anlamına gelen “مَكَّتْ/مَكَّتْ/مَكَّتْ” kelimesinin ilk harfi üç farklı hareke aldığı hâlde anlamı değişmez. Ancak ilk harfinde üç farklı hareke ile okunan “جَنَّة: bahçe”, “جَنَّة: delilik”, “جَنَّة: kalkan” kelimesi, aldığı her bir harekeyle anlamı değişmektedir. İbn Mâlik, konuyla ilgili yazdığı eserinde Arapçada “anlamı değişmeyen” 201 müselles, “anlamı değişen” 2131 müselles tespit etmiştir (İbn Mâlik, 1984: I, 107)

“Müselles” türü kelimeler, Arapçaya lafız ve anlam zenginliği, anlatım rahatlığı, muamma ve lugazlı ifade kullanma imkânı kazandırmış, kelime dağarcığının genişlemesinde çok önemli katkılar sağlamıştır.

Müselles türü kelimeler, ilk olarak nasıl ve kimler tarafından kullanıldığına dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak dilbilimciler, müselleslerin ortaya çıkışıyla ilgili bazı görüşlerde bulunmuşlardır. Bu görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

1-Arapçanın kabileler hâlinde yaşayan Arap ulusunun dili olması ve çoğu zaman her kabilenin bir kelimeyi farklı biçimlerde telaffuz etmesi,

2-Kök harfleri farklı olsa bile türetme esnasında aldığı ekler sayesinde bazı kelimelerin sesteş olması,

3-Dilin kuralı gereği bazı kelimelerin farklı kalıba girmesi için zorunlu olarak harekelerinin değişmesi (Tarı, 2017: 463-464)

Arapçanın bu özelliğine ilk defa kimin dikkat çektiği kesin olarak bilinmese de bu konuyla ilgili ve günümüze ulaşmış en eski eserin sahibi Kutrub'dur. Eserinde 32 adet müsellese derleyen Kutrub'u daha sonraları Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebû İshak ez-Zeccâc, Ebû Abdullah el-Kazzâz ve İbn Sîd el-Batalyevsî gibi dilciler de konuyla ilgili birer eser yazarak izlemiştir. Daha sonraları birçok dilci tarafından konuyla ilgili 60'ın üzerinde eser telif edilmiştir (Tarı, 2017: 464)

SONUÇ

İnsanoğlunun en büyük özelliği, dil yani konuşma yetisidir. İnsanlar, tarih boyunca iletişimlerini dil ile sağlamışlardır. İnsanların sayısı arttıkça toplumda aşiretler, kabileler, uluslar şeklinde insan toplulukları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dil, en küçük insan topluluğundan en büyüğüne kadar insanlar arasında iletişim ve etkileşimi sağlayan yegâne olgudur.

Ulusların siyasi, ticari ve sosyokültürel ilişkileri sonucunda diller arasında çeşitli etkileşim ve alışverişler gözlemlenmiştir. Diğer dillerde olduğu gibi Arapçada da çeşitli etkileşimler olduğu ve zamanla değişip olgunlaştığı görülmektedir.

Sami dil ailesinden olan Arapça gerek kelime hazinesinin zenginliği gerekse kelime türetmede sahip olduğu esneklik yapısı nedeniyle en zengin dillerden biri olarak kabul edilmektedir. Arapçanın sahip olduğu bu zenginlik, birçok faktöre bağlı olarak uzun bir zaman diliminde gerçekleşebilmiştir. Söz konusu faktörler, iç ve dış olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır.

Arap toplumunun çoğunlukla kabile şeklinde yaşaması ve her kabilenin belli bir lehçeye sahip oluşu, Arapçayı geliştiren başlıca faktörlerdendir. Arap toplumunun kendi kabileleri arasında ve diğer uluslarla kurdukları siyâsî, sosyal ve ticârî ilişkiler de diğer dış faktörler olarak göze çarpmaktadır. İslam sonrası Kur'an-ı Kerim'in indirilmesi, yazı kültürünün yaygınlaşması ve Kur'an'ın anlaşılması bağlamında oluşturulan dini literatür, Arapçanın gelişimini sağlayan en büyük dış faktör olarak sayılmaktadır.

Dış faktörlerden bağımsız olarak Arapçayı geliştiren diğer faktörler, bizzat dilin iç yapısından kaynaklanmaktadır. Bunlar Arapçaya kolay bir şekilde kelime türetme imkânı veren iştikâk ve naht; dilin lafız ve anlam zenginliğini sağlayan iştirâk, terâdüf, tezâd ve müselles olgularıdır. Kelimelerin fonetik açıdan en kolay şekilde telaffuz edilmesini sağlayan bir diğer faktör ise ibdâldir. Sözü'nün gücünü artıran, canlılık katan ve daha etkiyeci kılan föktörler ise kinaye ve mecâz olgusudur. Arapçayı dış etkilere karşı korunması, dilin özünün yitirilmesini engellenmesi ise bir diğer iç faktör olan ta'rîb ile gerçekleşebilmiştir.

KAYNAKLAR

- ERGİN, M. (2005). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- CÜRCÂNÎ, Ş. (1983). *et-Ta 'rifât*. Beyrut. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- BATALYEVŞİ. (1981) *el-Müselles*. Bağdat. Dâru'r-reşid.
- BİLGEGİL, M. K. (1980), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Ankara. Sevinç Matbaası.
- DURMUŞ, İ. Müşterek. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/musterek#1> (24.11.2022).
- HAMD, M. (2005). *Fıkhu'l-luga*. Riyâd. Dâru İbn Huzeyme.
- HANİŞ, R. (2014). Avâmil Tatavuru'l-lugavî ve Mezâhiri's-Serâi fi'l-Lugati'l-Arabiyye. *el-Mumâresâtü'l-lagaviyye*, 5(2), 59-86.
- İBN CİNNÎ. (1952). *el-Hasâis*. Kahire. Dâru'l-kutubi'l-Mısıriyye.
- İBN MÂLİK. (1984). *İkmâlu'l-İ'âm bi Teslisi'l-Kelâm*, Cidde. Mektebetu'l-Medenî.
- KARAARSLAN, N.Ü. (2011). Ta'rîb. TDV İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarib> (26.11.2022).
- KÜÇÜKKALAY, H. (2021). *Kur'an Dili Arapça*, İstanbul. Muarrib Yayınları.
- MUBAREK, M. (1981). *Fıkhu'l-Luğa ve Hasâisi'l- 'Arabiyye*. Beyrut. Daru'l-Fikr.
- POLAT, E. (2014). Kur'an Dili Arapçanın Yapısı ve Bazı Özellikleri. *Turkish Studies*. 9(2), 1793-1815.
- SALİH, S. (1960). Dirâsât fi Fıkhi'l-Luga. Şam. Mektebetu Câmî'ati Dimaşk.
- SUYÛTÎ, C. (1998). *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-lugati ve envâ 'ihâ*. Beyrut. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- TARI, N. (2018). Filolojik Açıdan Müselles Kelimeler ve Bu Alanda Yazılan Eserler. *Şarkiyat Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı*.
- TUR, S. (2011). Sami Dilleri Üzerine Bir İnceleme. *Şarkiyat*. 14, 129-164.
- TURAN, K. (2015). Kinaye ve Tariz. *Türk Dili*. 768, 222-232.
- USTA, İ. (2013). Arapçanın Gelişimindeki Dış ve İç Etkenler. *The Journal of Academic Social Science Studies* 6(2). 935-950.
- WOLFENSOHN, I. (1929). *Târîhu'l-lugati's-sâmiyye*, Mısır. Matba'atu'l-i'timâd.
- YILMAZ, İ. (1997). *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- ZEBİDÎ, (2003). *Tâcü'l-'arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrut. Dâru'l-fikr.
- BATALYEVŞİ, (1981). *el-Müselles*, Bağdat. Dâru'r-Raşid li'n-Naşr.